

УДК 338.246.025.88(497.11)''1989/2012''(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6022019.14>

Приказ

Дубравка Стајић

Институт за политичке студије, Београд

„ХРОНИКА ТРАНЗИЦИОНОГ ГРОБЉА“

Приказ књиге: Марија Обрадовић,
Хроника транзиционог гробља

Приватизација друштвеног капитала у Србији 1989-
2012. године, Београд, Нова српска политичка мисао и
Институт за новију историју Србије, 2017, 580 стр.

Једна добра књига из области економске историје остала је у сенци великих политичких прича о Великом (Првом светском) рату.

Књига има 580 страна великог формата, а наслов је провокативан: ХРОНИКА ТРАНЗИЦИОНОГ ГРОБЉА. Аутор је позната историчарка Марија Обрадовић, која је применила марксистички метод истраживања (историјско-генетски) на приватизацију српске привреде од 1989. до 2012. године. Ову књигу, баш због поменутих карактеристика прати јавно ћутање академске заједнице, одсуство приказа, јавних расправа у којима би се сучелила различита становишта и верификовао овај рад.

Књига има седам поглавља, од којих је шесто најзначајније јер садржи податке и критику приватизације у свим њеним фазама и променама, почев од закона о предузећима Социјалистичке Републике Србије 1989. до завршетка процеса транзиције. Ауторкина опредељеност за метод који је применила заснива се на критичком ставу према приватизацији у Србији, а и у другим бившим социјалистичким земљама, полазећи од хипотезе изнете у уводу књиге: „Идеолошко – политичка, а не економска суштина државне мере приватизације друштвеног капитала огледа се и у томе што се приходи од приватизације ретко користе за инвестиције ради подстицања привредног раста националне економије већ се углавном користе за покривање буџетског дефицита, те очување власти политичких олигархија“ (стр. 14). Применом генеричко-структуралне анализе праћена је економска и социјална динамика процеса приватизације у Србији. Извори који су коришћени су примарни – месечни извештаји Агенције за приватизацију Републике Србије, статистички показатељи, и секундарни – законодавство, штампа, документи, литература.

Ауторка полази од претпоставке да је промена система изазвана статусним променама основних правно – економских субјеката, односно предузећа. Схватање тих промена условљено је конструкцијом историјских чињеница, а овај аргумент даје за право ауторки да њена интерпретација транзиције у Србији буде једно од тумачења које не искључује другачије приступе. Но материјал који је понудила убедљиво показује да је њено тумачење веродостојна интерпретација друштвених процеса, а не маска којом се незаконите радње представљају као демократска трансформација друштва.

Сам појам транзиције идеолошки оправдавају аутори неолибералне економско – историјске школе као прелаз са нетржишне на тржишну економију ради повећања ефикасности привреде у целини. Таква привреда треба да се интегрише у глобалну светску привреду. Инструменти транзиције су либеризација, дерегулација и приватизација. Ауторка цитира књигу Божићара Церовића *Транзиција*. Замисли и остварења, у којој се каже: „Привреде у транзицији, упркос формално брзим променама, споро структурално прилагођавају и споро се приближавају жељеном моделу развијене тржишне привреде“ (стр. 24).

Суштински ефекат транзиције у Србији је била деиндустријализација, што се доказује на примерима из праксе изнетим у поглављима од другог до седмог. Истовремено је дошло до разбијања и социјалног уништавања радничке класе. Транзиција је процес стварања нове класе – класе предузетника, које ауторка квалификује као капиталистичку класу са новом моћи и политичким полугама власти. Истиче се да није нађена мера између тржишне утакмице и социјалне улоге државе, која по дефиницији сматра све грађане равноправним пред законом. Један од разлога те неравнотеже налази се у брзој трансформацији социјалистичке номенклатуре у власнике капитала, што је генерацијски омогућило и њиховој деци да постану део предузетничког естаблишмента, док је радничка класа највећи социјални губитник. Успостављање националних капиталистичких земаља довело је до убрзавања приватизације средстава производње – фабрика, пољопривредних имања, инфраструктуре, природних ресурса. Транзицију треба пажљиво анализирати у контексту денационализације у западним земљама 80-их година 20. века. Сам процес транзиције отворио је низ противуречности, међу којима је посебан проблем регресија (назадовање) друштва. Истиче се да у привреди „није дошло до раста превођеног извозом“ (стр. 39), а у друштву су значајно завладали незапосленост (великим делом дуготрајна), осиромашење радничке и средње класе, губитак здравственог и социјалног осигурања за велики део становништва, пораст социјалне патологије – проституције, наркоманије, убистава и самоубистава.

Државе у транзицији доживеле су драстичне промене које су отежане чињеницом перманентне спољне задужености и бивших социјалистичких привреда. Ова задуженост утицала је да се ефекти светске економске кризе 2008. године посебно оштро искажу у привредама светске периферије. Транзиција је претворила привреду Србије у привреду Трећег света.

Ново законодавство, почев од закона о трансформацији предузећа из 1988. године, донело је могућност стварања капитала, уклањање баријера пословној трговини и улазак страних компанија на домаће тржиште, што у социјалистичком законодавству и пракси није било могуће. Приватизација, како наглашава ауторка, „није водила повећању ефикасности или расту, већ развлачењу имовине и пропадању производње“ (стр.40). Либерализација је омогућила лако отпуштање запослених и укинула је монопол на радно место који је постојао у социјализму, стварајући нове сиромаше.

У књизи се напомиње нови феномен „прекаријат“, тј. запослени на одређено време, на несигурним пословима и без извесне будућности. Та класа је настала 90-их година у западним привредама, те су је земље у транзицији само увезле. Приватизација је имала вишеструке ефекте не само последице по друштвену и класну структуру и свест, већ је била један од узрока распада Југославије 1991, тврди ауторка. Она истиче да је „Неолиберална идеологија транзиције понудила наивну еманципаторску концепцију да ће сам чин правне промене власништва над средствима за производњу донети фундаменталну измену развојних потенцијала периферних европских друштава“ (стр. 50). Уколико се овоме дода да није успостављен систем колективних уговора и социјални дијалог, може се објективно сагледати прелаз југословенског средње развијеног друштва ка друштву светске капиталистичке периферије.

Након опсежних општих напомена, у другој глави књиге се посебно анализирају политички процеси стварања националних бирократија, које ће бити главни фактор распада Југославије.

Треће поглавље проблематизује транзицију у земљама Источне Европе од 1980. до 2000. године. Почетна хипотеза

је да су режими у Источној Европи пали због економске заосталости, јер њихове привреде више нису биле конкурентне у поређењу са западним тржиштем. Истрошен модел политичког управљања привредом није посебно наведен, а требало га је ставити у контекст транзиционих промена и очекивања становништва. Основна последица пораза социјализма сажето је садржана у наслову једног поглавља „Исток је постао Југ“. Ауторка отвара питање „Да ли је слом комунизма ојачао империјализам у Европи?“ (стр. 92). Одговор се може наћи у глобализацији посматраној као облик централизације и концентрације капитала у дугом трајању, које у бившој СФРЈ и земљама Источне Европе ствара простор јефтине радне снаге, ниских трошкова производње и ниских пореза на добит. Врши се брза пауперизација радне снаге.

Масовна приватизација у последњој деценији 20. века довела је до масовног пада надница. Током 90-их година 20. века настала је општа тенденција да стране инвестиције у земље Источне Европе долазе само у облику финансијског капитала, који је лако могао да се оплоди и изведе из земље. Све наведено се односи и на бивше републике СФРЈ у којима је настала специфична „национална приватизација“ праћена идеолошко – политичким уверавањима политичких елита да је тек распадом Југославије настала слободна привреда, лишена „пљачкања од стране других република“. Транзиција је донела сиромаштво и незапосленост, што се одразило на неповерење гађана у институције – државу, правосуђе, војску и полицију, као и разочарење у систем демократије, нарочито после наступања светске економске кризе 2008. године. У књизи се објашњавају транзиционе промене као део светке глобалне привреде уз више пута поновљену напомену да није могуће разумевање кључних процеса – као што је процес деиндустријализације без повезивања глобалних са локалним феноменима.

Док се у четвртом поглављу разматрају циљеви приватизације, у петом се разматра кључни процес приватизације од 1989. до 2000. године. Криза социјалистичке привреде и социјализма као система осетила се и у Југославији, кроз стагнацију производње, извоза и запослености. Године 1988. и 1989. биле су време великих штрајкова, који су се одвијали

на улицама те их није било могуће прикрити. Привреда се није могла прилагођавати тржишном пословању. У таквим социоекономским тешкоћама одржана је знаменита осма седница ЦК СК Србије, која је означила формалну решеност за излазак из кризе система, а како истиче ауторка то је већ била припрема политичке номенклатуре да оствари своје парцијалне интересе. Однос приватизације и друштвене својине и све односе који су се стварали око овог основног, приказани су низом табела и графикана. Овај статистички материјал је драгоцен за сазнање суштине транзиције. Та суштина је својинска трансформација за коју су се залагале све владе на чијем је челу био Слободан Милошевић, чак и после бомбардовања 1999. године.

Током деведесетих остварена је аукцијска приватизација којом су власници дела капитала постали радници и бивши радници (пензионери) конкретног предузећа, 30% капитала је припадало пензијском и здравственом фонду, један део капитала држави. То је био модел приватизације 187 најуспешнијих предузећа, као што је била фабрика уља „Витал“ из Зрењанина. Треба имати у виду да је НАТО бомбардовањем разорена или уништена производња у 23 предузећа (стр. 161).

Крајем осамдесетих година 20. века однос запослених и пензионера био је 3:1, да би крајем 90-их тај однос пао на 1,7 запослених на једног пензионера (стр.162). Драстичан раст незапослености читава се из графикана на страни 165. који обухвата период од 1987. до 1999. године. Истовремено су драстично опадали сви показатељи развоја: наталитет, стамбена изградња, а порасла је стопа морталитета са 10,5 на близу 13 промила. То су социјални ефекти транзиције до 2000.године. Ауторка закључује да је већ у овој фази друштво постало „аномично“, односно да се распала унутрашња функционална и интересна кохезија друштвених слојева, а посебно радничке класе.

Након промене власти 5. октобра 2000. године битно је измењен законодавни систем у Србији. Да би био приватизован, као сто одређује закон о приватизацији из јула 2001. године, друштвени капитал је подржављен. Истог месеца ступио је на снагу закон о раду, који раднике легитимише као носиоце радне снаге, без икаквих власничких удела на предузећима која су

стварали деценијама. То је био прави преврат, коперникански обрт у економској сфери, а чије последице је осетило читаво друштво. Страни капитал је ушао у Србију где су предузећа продавана на тендерима и аукцијама, по књиговодственој цени, а не реалној цени капитала. Основни историјски извор који је ауторка користила су документи стручних служби Агенције за приватизацију као продавца друштвеног капитала у Србији. Процес приватизације помогнут је издашним донацијама Светске банке и међународних фондова. Већина тог новца утрошена је за услуге експертске процене капитала привредних субјеката, док је салдо приватизације миноран у односу потраживања дужника, међу њима и потраживања радника за неисплаћене зараде, здравствено и пензијско осигурање. Кроз приватизацију је настала нова буржоаска класа, коју Марија Обрадовић овако дефинише: „(...) нова власничка класа“ лунпенбуржоазија“, формирала (се) од припадника ‘комунистичке’ и ‘транзиционе’ номенклатуре тј. клијентелистичких група државно-полицијско-војног апарата тзв. ‘социјалистичке технократије’, односно директора и припадника ужег руководства друштвених предузећа“ (стр. 188). Изменама закона о приватизацији из 2005. године омогућен је отпис дугова предузећа које је преузела држава. Почев од 2003. године држава је страним инвеститорима за свако ново радно место плаћала од 200 до 10.000 евра, зависно од производне делатности.

У шестом поглављу судије ауторка таксативно наводи 460 предузећа која су престала са производном делатношћу као последицом транзиције, наводећи да је деиндустријализација један од стратешких циљева глобализације. Она истиче да су синдикати били сагласни са приватизацијом, иако та тврдња да се нису борили за права радника није тачно утемељена у пракси – наиме, борили су се синдикати у предузећима, док су центре често биле против те борбе. Није постојала радничка солидарност, тако да је размрвљену радничку класу било лако оставити без зарада и запослења. Најређе су организовани штрајкови солидарности, а чести су били сукоби различитих синдиката унутар истог предузећа.

У току 2003 – 2005. године приватизован је већи број предузећа, при чему је руководећи кадар друштвених предузећа

отварао приватна предузећа из исте делатности, доносећи одлуке о друштвеном капиталу, а у пракси тргујући сами са собом. Овде треба подсетити да је савезним законом о трансформацији предузећа омогућено више модела: докапитализација, продаја капитала, продаја предузећа или идеалног дела предузећа или издавање у закуп. Година 1992/3 подржављено је 12,7% друштвених предузећа, са 22% запослених у републици, пре свега велики привредни системи (железнице, електропривреда, телекомуникације). Јавним предузећима проглашене су све установе из друштвених делатности и друштвена предузећа из области информисања. Она нису побољшала производњу и резултате рада. Теоретичари неолибералног правца домаћој јавности су у годинама 2003 – 2004. тврдили да се у кратком року могу очекивати „побољшања резултата“. Истина је да су та предузећа већином отишла у стечај. У овом периоду нема раста привредног производа, док се држава задужила на рачун становништва, пре свега радничке класе. Ауторка је детаљно истражила поступак приватизације, добит страних приватизационих пулова и нестанак читавих привредних грана (прерада воћа и поврћа, индустрија лекова). Страним инвеститорима није била потребна домаћа конкуренција већ куповина тржишта. Зато су у периоду 2002 – 2012. који је предмет анализе, настале у Србији многе фирме-ћерке страних компанија. Домаћи радници, уколико добију посао, плаћени су вишеструко мање од њихових колега у централи компаније у иностранству. Било је и случајева обуставе приватизације предузећа, због сукоба понуђача на тендеру и Министарства за привреду и приватизацију Републике Србије.

Методима историјске, економске и социолошке анализе ауторка је приказала повезивање и развој нове клијентелистичке буржоазије. Сумирајући процес приватизације, она је реконструисала пропадање некад успешних друштвених предузећа. У табели на страни 250. дате су у сажетом облику фазе тог пропадања: „Модел ерозије друштвеног капитала у процесу приватизације 2002 – 2012. године“:

- 1) продаја субјеката приватизације методама јавног тендера са једним понуђачем,

- 2) преговоре води комисија коју формира Министарство економије и регионалног развоја,
- 3) закључивање купопродајног уговора између Агенције за приватизацију Републике Србије и купаца,
- 4) раскид уговора због неизвршења уговорених обавеза од стране купца, у област социјалног програма или располагања имовином, неуплаћивања купопродајне цене, недостајање банкарских гаранција за добро обављање послова,
- 5) реструктурирање субјеката приватизације,
- 6) стечај субјеката приватизације,
- 7) продаја делова имовине стечајног дужника (субјекта приватизације) методом јавног надметања (стр. 250.). Губитници приватизације су већ поменути, али постојали су и њени добитници. У књизи се износи овакав закључак: „Из овога се види да је у току приватизације друштвених предузећа у Србији од посебне важности била институција приватизационог саветника и метод приватизације предузећа. И то зато што су „штимовањем“ ових институционалних елемената приватизације материјалну корист од продаје друштвеног капитала остваривале различите клијентелистичке групе у оквиру „транзиционе номенклатуре“, бирократија, технократија социјалистички директори, а понекад и са њима повезане и организоване групе радника“ (стр. 271).

Књига „Хроника транзиционог гробља. Приватизација друштвеног капитала у Србији 1989 – 2012. године“ није стандардна историографска студија. Ради се о мултидисциплинарном делу историјско-економског метода, уз примену социолошког метода као помоћног. Ауторка је имала увид у грађу првог реда, а то су документи о приватизацијама у Агенцији за приватизацију. Имајући у виду карактер и последице приватизације, могуће је да је Марија Обрадовић једини истраживач који је имао увид у ова драгоцене документа. Посматрано са ширег друштвеног аспекта, књига Марије Обрадовић је капитално дело, чија ауторка доследно критикује

неолиберални капитализам и његове предаторске методе. Тиме је показала и доследну теоријско-идејну опредељеност, док су многи бивши марксистички теоретичари у Србији сада веома гласни теоретичари неолиберализма.